

Christiane Schultheiß

Typy przekładu tekstu biblijnego a jego odbiór – na podstawie tłumaczeń niemieckojęzycznych Biblii

Rocznik Teologiczny 59/2, 225-247

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Typy przekładu tekstu biblijnego a jego odbiór – na podstawie tłumaczeń niemieckojęzycznych Biblii¹

Słowa kluczowe: tłumaczenie Biblii, tłumaczenie filologiczne, tłumaczenie komunikacyjne, Biblia Lutra, *Gute Nachricht Bibel*, adekwatność, dosłowność, ekwiwalencja formalna, ekwiwalencja funkcjonalna (dynamiczna)

Keywords: translation of the Bible, philological translation, communicative translation, The Luther Bible, *Gute Nachricht Bibel*, adequateness, formal equivalency, functional (dynamic) equivalency

Streszczenie

W artykule przedstawiono dwa typy tłumaczeń Biblii: tradycyjny – filologiczny oraz współczesny – komunikacyjny, ich specyficzne cechy oraz możliwości zastosowania. Przy analizie przekładów i ich typów nie może chodzić o ustalenie, która wersja jest lepsza. Najpierw przybliżono zagadnienia teoretyczne i wyszczególniono ich różne typy, a następnie rozpatrzono czynniki, które trzeba uwzględnić w procesie tłumaczenia. Przekłady Biblii różnią się w rozwiązywaniu problemów dotyczących relacji między treścią i formą oraz różnic kulturowych, co zaprezentowano na przykładach Biblii, głównie na tłumaczeniu Lutra oraz *Gute Nachricht Bibel*. Różnice między poszczególnymi przekładami wynikają także z celu tłumaczenia oraz z uwzględnienia docelowego odbiorcy, dla którego jest on przeznaczony.

* Mgr Christiane Schultheiß jest uczestniczką studiów III stopnia (doktoranckich) w Wydziale Teologicznym Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie.

¹ Artykuł powstał na podstawie pracy magisterskiej pt. *Vergleich einer traditionellen Bibelübersetzung mit einer Fassung in heutigem Deutsch (Porównanie tradycyjnego przekładu Biblii z wersją we współczesnej niemczyźnie)*, napisanej pod kierunkiem dr hab. Ewy Żebrowskiej, prof. UWM, przedłożonej w Instytucie Neofilologii, Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie w 2007 roku.

Można twierdzić, że zrewidowane tłumaczenie Lutera z komentarzem (*Erklärungsbibel*) wymaga od czytelnika wprawdzie więcej wysiłku (obcowanie z trudniejszym tekstem biblijnym oraz czytanie czasem obszernych komentarzy), ale za to umożliwia głębsze wniknięcie w treść. Komunikacyjne tłumaczenie w *Gute Nachricht Bibel* jest bardziej przystępne, co siłą rzeczy pociągało za sobą uproszczenia. Przeznaczone jest dla „początkujących” w czytaniu Biblii. Należy docenić istnienie różnych typów przekładów biblijnych, które umożliwiają nie tylko czytelnikom bez znajomości biblijnego języka hebrajskiego (i aramejskiego) oraz greckiego lepsze poznanie przekazu biblijnego i dostrzeżenie wielu możliwości interpretacyjnych.

Abstract

This article outlines two types of translations of the Bible, i.e. the traditional one (philological) and the modern one (communicative). It also outlines their characteristics and possible uses. It should be pointed out that the analysis of the translations does not aim at determining which version is better.

Firstly, the article presents the theory of translations and outlines their different types. It then presents factors which need to be considered during the translation process. Translations of the Bible differ with regards to solving problems which concern relationships not only between the content and the form but also the cultural differences. This was shown in two translations of the Bible: *the Luther Bible* and *Gute Nachricht Bibel*. These two versions differ as there are different reasons underlying the process of translation, e.g. having the target reader in mind.

It can be claimed that the Luther's revised translation with the commentary (*Erklärungsbibel*) requires more effort from the reader as it is a more difficult biblical text with elaborate commentaries. However, it allows the reader to focus on the content more. The communicative translation in *Gute Nachricht Bibel* is more accessible, and thus it required simplification of the content. Its target readers are “elementary” readers of the Bible.

The fact that there exist different types of translations of the Bible should be appreciated as this allows people who do not know the biblical language, Hebrew (and Aramaic) or Greek, to learn and better understand what the Bible is about, and helps them notice many possible interpretations.

1. Wstęp

Biblia jest jedną z najbardziej rozpowszechnionych ksiąg na świecie. Jednak tylko nieliczni są w stanie czytać ją w oryginale, dlatego jest to także jedno z najczęściej tłumaczonych dzieł. Według danych Zjednoczonych Towarzystw Biblijnych do końca 2014 roku cała Biblia została przetłumaczona na 542 języki, a Nowy Testament na 1.324 języki. Poza tym istnieje 1.020 częściowych przekładów Pisma Świętego („Global Scripture Access” 2016). W niemieckim obszarze językowym dostępnych jest ponad 30 różnych przekładów obejmujących całość Biblii lub jej części. Różnice pomiędzy poszczególnymi tłumaczeniami wynikają najczęściej z przyjęcia odmiennych celów i metod translatorskich.

W niniejszym studium najpierw przedstawione zostaną teoretyczne rozważania dotyczące procesu tłumaczenia, różne jego typy i metody. Następnie omówione zostaną czynniki, które należy uwzględnić przy tłumaczeniu Biblii, wraz z propozycjami rozwiązania niektórych problemów, co zostanie zilustrowane konkretnymi przykładami. Korzystano przede wszystkim z tzw. Biblii Lutera (*Die Heilige Schrift nach der Übersetzung Martin Luthers* 1984) oraz *Gute Nachricht Bibel* (2002; dalej: GNB). Biblia w tłumaczeniu Lutera została wybrana ze względu na swoją długą tradycję oraz fakt, że cieszy się uznaniem również poza granicami wyznaniowymi. Skorzystano tu ze zrewidowanego tekstu z 1984 roku, ponieważ to wydanie jest obecnie zalecane do użytku przez Kościół Ewangelicki w Niemczech. Ta rewizja jest również podstawą *Stuttgarter Erklärungsbibel* (2005), która wyróżnia się tym, że zawiera dość obszernie wprowadzenia do każdej księgi biblijnej, komentarze wyjaśniające po poszczególnych akapitach tekstu biblijnego oraz słownik pojęć biblijno-teologicznych i inne dodatki. Natomiast *Gute Nachricht Bibel* reprezentuje przekład we współczesnej niemieczyźnie. Powstała ona we współpracy ekumenicznej i jest rozpowszechniona w całym obszarze niemieckojęzycznym. Celem tego studium nie jest rozstrzygnięcie, który

z tych przekładów jest lepszy, lecz pokazanie ich cech charakterystycznych oraz strategii translatorskich obu tłumaczeń.

2. Kilka słów o procesie tłumaczenia

2.1. Kwestie podstawowe

Nie ma jednej, ogólnie uznanej definicji tłumaczenia. Warto przytoczyć kilka wypowiedzi historycznych i współczesnych, pokazujących istotne aspekty omawianego zagadnienia.

W *Okólniku o tłumaczeniu* (*Sendbrief vom Dolmetschen*) z 1530 roku Marcin Luter (Luther 2011) broni swój przekład Biblii przed zarzutem niewierności oraz wyjaśnia swoje postępowanie. Jeśli prosty lud jest grupą docelową, to tłumaczenie musi być dostosowane do jego języka.

„Nie trzeba pytać łacińskich liter, jak należy mówić po niemiecku (...), lecz trzeba pytać o to matkę w domu, dzieci na ulicach, prostych ludzi na rynkach, patrzeć im na gębę, jak oni mówią i według tego tłumaczyć; wtedy zrozumieją i poczują, że mówi się z nimi po niemiecku” (Luther 2011, 215).

Jednak w wielu wypadkach Luter trzymał się blisko tekstu w języku wyjściowym, co również uzasadnia w *Okólniku o tłumaczeniu*:

„Jednak w rzeczywistości nie zbyt luźno podchodziłem do liter, lecz wraz z moimi pomocnikami z wielką dokładnością braliśmy je pod uwagę. Tam, gdzie jakieś miejsce jest ważne, przekładałem literalnie i nie poczyniłem żadnych dowolnych odstępstw, jak np. J 6,27, gdzie Chrystus mówi: «Tego Bóg Ojciec przypieczętował», co brzmiałoby znacznie lepiej w niemieckim tak: «Tego naznaczył Bóg Ojciec» lub «Tego miał na myśli Bóg Ojciec». Jednak chciałem raczej zaszkodzić niemieckiemu, niż oddalić się od Słowa” (Luther 2011, 218²).

Przybliżyć tekst czytelnikowi, tam gdzie to jest możliwe, i wymagać od czytelnika wysiłku zmierzenia się z trudnymi sformułowaniami,

² Do przekładu A. Hnidiuk i E. Wantuch, z powodu pewnych nieścisłości, zostało wprowadzonych kilka poprawek.

gdzie to jest konieczne – między tymi biegunami porusza się lutowy przekład Biblii.

Współcześnie popularne są modele opisujące tłumaczenie jako dwustopniowy proces komunikacyjny. Lipiński nazywa tłumaczenie „procesem komunikacji międzyjęzykowej” (Lipiński 2004, 16). Tłumaczony tekst jest komunikatem i jako taki ma posiadającego konkretny cel nadawcę, który zwraca się do konkretnego odbiorcy, aby u niego wywołać reakcję za pomocą strategii werbalnej oraz niewerbalnej. Przy tym komunikat, nadawca i odbiorca wraz z językiem i wiedzą pozajęzykową znajdują się w określonej sytuacji komunikacyjnej, a właściwie w dwóch sytuacjach komunikacyjnych. Rola tłumacza polega na pośredniczeniu między tymi dwiema sytuacjami komunikacyjnymi: w pierwszej jest odbiorcą (tekstu wyjściowego), a w drugiej – nadawcą (przekładu) (Lipiński 2004, 20n). Lipiński podkreśla przy tym kreatywny aspekt pracy tłumacza:

„Operacja tłumaczenia jest zatem nie tylko zmianą kodu językowego, lecz także procesem zmierzającym do uzupełnienia bądź modyfikacji komunikatu w taki sposób, aby wywoływał on tożsamy efekt komunikacyjny. Tożsamość efektu komunikacyjnego oznacza jednak często różnorodność środków” (Lipiński 2004, 22).

Konieczność takich uzupełnień i modyfikacji Lipiński uzasadnia tym, że odbiorca przekładu nie posiada tych samych presupozycji jak nadawca komunikatu wyjściowego (Lipiński 2004, 22). Podsumowując, podaje, że za sprawą owych niezbędnych przekształceń „powstaje nowy tekst” (Lipiński 2004, 26), różniący się od tekstu wyjściowego.

Podobnie podchodzą E.A. Nida i Ch.R. Taber, skupiając się w swojej książce *Theorie und Praxis des Übersetzens unter besonderer Berücksichtigung der Bibelübersetzung* (Nida, Taber 1969) na tłumaczeniu Biblii. Tłumaczenie polega na tym, aby „stworzyć w języku docelowym najlepszy naturalny odpowiednik dla wiadomości wyjściowej, po pierwsze, odnośnie do sensu, a po drugie, stylu” (Nida, Taber 1969, 11). By osiągnąć ów „najlepszy naturalny odpowiednik”, tłumacz musi dążyć do

funkcjonalnej równowartości (Nida, Taber 1969, 13), a nie do formalnej zgodności. Dlatego przy ocenie tłumaczenia liczy się nie tylko, czy jego słowa są zrozumiałe i zdania gramatycznie poprawne, lecz także, jak ten przekład oddziałuje na odbiorców (Nida, Taber 1969, 21). Funkcjonalna równowartość zostaje osiągnięta, jeśli reakcja odbiorców w języku docelowym odpowiada w istocie reakcji odbiorców w języku wyjściowym. Ze względu na wielkie kulturowe i czasowe różnice identyczna reakcja nie jest możliwa, jednak „tłumaczenie miało się z głównym celem” (Nida, Taber 1969, 23), jeżeli nie został osiągnięty wysoki stopień równowartości. W przypadku tłumaczenia Biblii nie wystarczy informować odbiorców o wydarzeniach z przeszłości, lecz trzeba, by „ludzie mogli poczuć, że sprawa ich dotyczy (...) i że zostali wezwani, aby w reakcji na nią odpowiednio postąpić” (Nida, Taber 1969, 23).

Dla K. Reiß i H.J. Vermeer kluczowym pojęciem jest *oferta informacji*. Formułując ogólną teorię translacyjną, pisali: „translat jest ofertą informacji w kulturze docelowej i języku docelowym o ofercie informacji w kulturze wyjściowej i języku wyjściowym” (Reiß, Vermeer 1991, 119). W postulacie, by potraktować translaty/przekłady zasadniczo jako oferty informacji, Reiß i Vermeer widzą rozwiązanie występującej w innych teoriach dychotomii tłumaczenia wyobcowującego i dostosowującego/przybliżającego. Według przyjętej przez nich terminologii „tłumaczenie wyobcowujące byłoby ofertą informującą przede wszystkim o formach, zaś dostosowujące/przybliżające – ofertą informującą przede wszystkim o sensie czy oddziaływaniu tekstu” (Reiß, Vermeer 1991, 78).

2.2. Inwariant, ekwiwalencja i adekwatność

Jak wynika z powyższego, istnieją różne podejścia, by uchwycić, co jest istotne przy tłumaczeniu. J. Albrecht następująco określa „wspólny mianownik” rozmaitych teorii: „Tłumaczenie to językowy proces przemiany, podczas którego coś zostanie zachowane” (Albrecht 2005, 31). To, co musi zostać zachowane, jest inwariantem. Może nim być treść, forma, oddziaływanie, funkcja, wartość komunikacyjna. Dla każdego

tekstu należy ustalić, jak podaje Lipiński, „które z informacji zawartych w tekście należą do inwariantu, a które są wymienne, tzn. można je bez szkody (a nawet z korzyścią!) dla procesu komunikacji zmodyfikować” (Lipiński 2004, 25). To oznacza, że tłumacz musi wybrać hierarchię elementów, co ma wpływ na strategię przekładu (Lipiński 2004, 26n). By pomóc tłumaczom Biblii w dokonywaniu takiej hierarchizacji, Nida i Taber opracowali listę priorytetów, której pierwszy punkt głosi, że zgodność z (literackim) kontekstem jest ważniejsza niż dosłowność (Nida, Taber 1969, 13).

Ścisłe związana z zagadnieniem inwariantu jest ekwiwalencja, którą Albrecht sprowadza do krótkiej formuły: „Ekwiwalencja nie oznacza «identyczności» (niem. *Gleichheit*), tylko «równoważność» (*Gleichwertigkeit*)” (Albrecht 1998, 33). W zależności od tego, czy tłumaczenie orientuje się bardziej na tekście wyjściowym, czy też na odbiorcach w języku docelowym, Nida (1964) w „*Toward a Science of Translating*” rozróżnia między ekwiwalencją formalną i dynamiczną (później „funkcjonalną”).

„Ekwiwalencja formalna koncentruje się na samym komunikacie, zarówno jego formie, jak i treści. W takim tłumaczeniu należy skupić się na tym, jak poezja odnosi się do poezji, zdanie do zdania, a pojęcie do pojęcia. Patrząc z punktu widzenia tej formalnej orientacji, tłumacz musi upewnić się, że komunikat w języku docelowym odpowiada w jak największym stopniu różnym elementom w języku źródłowym. Oznacza to na przykład, że komunikat w kulturze docelowej jest nieustannie porównywany z komunikatem w kulturze źródłowej w celu ustalenia norm dokładności i poprawności. (...) W przypadku ekwiwalencji dynamicznej tłumaczenie ma na celu całkowitą naturalność wyrażen i próbuje odnieść odbiorcę do sposobów zachowania istotnych w kontekście jego własnej kultury; nie kładzie nacisku na to, by odbiorca zrozumiał wzorce kulturowe kontekstu języka źródłowego w celu zrozumienia komunikatu” (Nida 1964, cytowane za Koller 2004, 192).

Z kolei adekwatność jest przez Reiß i Vermeera definiowana jako „relacja pomiędzy tekstem docelowym i tekstem wyjściowym przy

konsekwentnym uwzględnieniu celu (skopusu), do którego się dąży w procesie translacyjnym” (Reiß, Vermeer 1991, 139). Albrecht natomiast ujmuje to pojęcie w myśli retoryki antycznej jako „relację pomiędzy językowymi środkami wyrazu i okolicznościami oraz celami mówienia i pisania” (Albrecht 2005, 34). Ilustruje ją przykładem świadka wypadku drogowego, który opisując to samo wydarzenie, inaczej wypowiada się w rozmowie z kolegą, a inaczej składając oficjalne zeznania.

2.3. Typy tłumaczeń

2.3.1. Podział wg celu tłumaczenia

Według Reiß i Vermeera wybór strategii tłumaczenia jest uwarunkowany „translatorskimi ustaleniami celu” (Reiß, Vermeer 1991, 134).

2.3.1.1. Tłumaczenie słowo w słowo

W tym typie przekładu każdemu słowu w języku wyjściowym odpowiada jedno słowo w języku docelowym, i to z zachowaniem szyku zdań w języku wyjściowym, bez względu na zasady gramatyczne języka docelowego. Dla czytelnika nieznanego języka wyjściowego rezultat takiego tłumaczenia jest z reguły niezrozumiały. Dlatego przekłady słowo w słowo wydane są praktycznie wyłącznie jako tłumaczenia interlinearne wraz z tekstem wyjściowym. Ten typ tłumaczeń bywał stosowany we wczesnych przekładach Biblii. Dzisiaj posługuje się nim przy badaniu nieznanych języków, gdyż umożliwia analizę struktury języka (por. Reiß, Vermeer 1991, 134).

2.3.1.2. Tłumaczenie dosłowne i tłumaczenie filologiczne

Reiß i Vermeer traktują je jako dwa oddzielne typy. Pierwszy z nich może być stosowany jako instrument kontrolny w nauczaniu języków obcych, drugi natomiast służy do tłumaczenia tekstów filologicznych i literackich, aby „czytelnika w języku docelowym poinformować o tym, w jaki sposób autor tekstu wyjściowego komunikował z czytelnikiem tekstu wyjściowego” (Reiß, Vermeer 1991, 134n; por. też Piela 2003, 28).

W swojej książce *Grzech dosłowności we współczesnych polskich przekładach Starego Testamentu* M. Piela (2003) uznaje wzbogacenie polszczyzny dzięki średniowiecznym i renesansowym przekładom Biblii, ale krytykuje stosowanie typu dosłownego (a w jego rozumieniu tłumaczenie filologiczne również grzeszy dosłownością) do tłumaczenia Biblii, gdyż „żaden z polskich przekładów Biblii nie powstał po to, by wzbogacić polską frazeologię, lecz po to, by oryginał mogli poznać czytelnicy niezający języków biblijnych” (Piela 2003, 29).

H. Haug (1999) w broszurce *Deutsche Bibelübersetzungen. Das gegenwärtige Angebot – Information und Bewertung* połączył oba te typy w jeden. W stosunku do tłumaczenia słowo w słowo różni się on tym, że przestrzegane są reguły gramatyczne języka docelowego. W razie potrzeby jedno słowo języka wyjściowego może być oddane różnymi słowami w języku docelowym. Ze względu na to, jak postępuje się z wiodącymi pojęciami, w obrębie tłumaczenia filologicznego występuje podział na przekład pojęciowo zgodny, gdzie pojęcia wiodące tłumaczone są zawsze tymi samymi ekwiwalentami w języku docelowym, oraz przekład częściowo zgodny pojęciowo, który uwzględnia różne podstawowe znaczenia takiego pojęcia. W takim przypadku przykładowo greckie słowo *parakalein* w zależności od kontekstu może być oddane przez *ermahnen* (napomnieć) lub *trösten* (pocieszyć) (Haug 1999, 4n).

2.3.1.3. Tłumaczenie komunikatywne

Reið i Vermeer określają ten typ jako „ofertę informacji z «imitacją» oferty informacji w tekście wyjściowym środkami języka docelowego”. Ma on zastosowanie do tekstów użytkowych oraz przekładów literatury przeznaczonych dla szerokiego grona czytelników (Reið, Vermeer 1991, 135).

Haug podkreśla w tym rodzaju tłumaczenia pierwszeństwo zgodności treściowej wobec zgodności formalnej. Oznacza to między innymi, że trudne konstrukcje należy przekształcić, a ukryte informacje zawarte w tekście wyjściowym podać wyraźnie, jeśli „służy to komunikacji

z czytelnikami bądź słuchaczami jako odbiorcami przesłania” (Haug 1999, 6). Tłumaczenie komunikatywne nie jest pojęciowo zgodne, lecz zorientowane na kontekst wypowiedzi (Haug 1999, 6n).

2.3.1.4. Tłumaczenie językowo twórcze

Zdaniem Reiß i Vermeera ten typ tłumaczenia znajduje zastosowanie, jeśli w tekście wyjściowym pojawiają się „pojęcia, sposoby myślenia, wyobrażenia, przedmioty itd.,” które nie są znane w kulturze docelowej. W takim przypadku tłumacz sam musi stworzyć nowe znaki językowe, wykorzystując przy tym wszelkie możliwości tworzenia wyrazów istniejące w języku docelowym (Reiß, Vermeer 1991, 136).

2.3.2. Podział według metody tłumaczenia

Jednoznaczne przyporządkowanie konkretnego przekładu do jednego z wyżej wymienionych typów jest często niemożliwe. Stąd Haug w *Deutsche Bibelübersetzungen* określa wiele przekładów Biblii jako typy mieszane. Na przykład tłumaczenie Lutra z rewizji z 1984 roku nazywa „przekładem filologicznym z wyraźnymi elementami komunikatywnymi” (Haug 1999, 29). H. Salevsky, dążąc do większej jednoznaczności, proponuje typologię w oparciu o celowość strategii, wyróżniając przy tym następujące trzy typy (Salevsky 2001, 128).

2.3.2.1. Typ wierności strukturalnej

Ten rodzaj tłumaczenia jest zorientowany na tekst wyjściowy na wszystkich płaszczyznach: fonetyki, morfologii, syntaktyki i leksyki (Salevsky 2001, 128).

2.3.2.2. Typ wierności oddziaływania

Ten typ tłumaczenia jest zdaniem Salevsky'ej przeciwieństwem typu wierności strukturalnej, gdyż zorientowany jest całkowicie na tekst docelowy: ma on oddziaływać na adresata w określony sposób lub spełnić określoną funkcję. Modyfikacja tekstu pod względem treści i formy

jest konieczna, jeśli służy to osiągnięciu takiego celu. Należy przy tym rozróżniać pomiędzy modyfikacjami, które do osiągnięcia zamierzonego oddziaływania są obligatoryjne, a takimi, które są fakultatywne (Salevsky 2001, 128).

2.3.2.3. Typ wierności sensowi

Pomiędzy wspomnianymi powyżej typami tłumaczeń osadzony jest typ wierności sensowi jako typ mieszany. Przekłady wierne sensowi występują w dwóch rodzajach: mogą być przybliżone do typu wierności strukturalnej (2.3.2.1.), czyli mogą być wierne sensowi oraz – jako kryterium niższego szczebla – orientować się na strukturze tekstu wyjściowego, albo mogą być przybliżone do typu wierności oddziaływania (2.3.2.2.), czyli poza wiernością sensowi mogą wykazywać walory estetyczno-poetyckie (Salevsky 2001, 128).

2.4. Właściwy typ przekładu dla Biblii?

Z jednej strony, Biblia jako Pismo Święte chrześcijan i (w przypadku Starego Testamentu/Biblii Hebrajskiej) Żydów powinna być przetłumaczona jak najdokładniej. Z drugiej strony, przekład dosłowno-filologiczny lub wierny strukturze może okazać się niezrozumiały dla wielu czytelników. W przypadku tłumaczenia komunikatywnego niebezpieczeństwo polega z kolei na dążeniu do stworzenia jednoznacznego tekstu docelowego nawet tam, gdzie tekst wyjściowy dopuszcza różne interpretacje (Haug 1999, 5n). Krytykując Biblię Tysiąclecia Piela (2003) za zbytnią dosłowność, a Wantuła (1969) za niewierność, zrozumianą jako odejście od dosłowności w niektórych miejscach, obaj argumentują, jakby istniał tylko jeden ideał przekładu Biblii. A tymczasem z przytoczonej literatury do teorii tłumaczenia wynika, że dla potrzeb różnych grup odbiorców wręcz konieczne są przekłady różnych typów. W opinii Nidy i Tabera nie ma jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, czy dane tłumaczenie jest dobre, gdyż zawsze trzeba stawiać pytanie o to, „dla kogo jest dobre” (Nida, Taber 1969, 1). Nie ma tylko jednego

dobrego przekładu, który byłby przydatny dla wszystkich odbiorców czy w każdej sytuacji. Dlatego Haug zaleca równoległe korzystanie z różnych przekładów, gdyż wówczas „wady się niwelują, a zalety się sumują” (Haug 1999, 7).

3. Czynniki, które trzeba uwzględnić przy tłumaczeniu Biblii

3.1. Forma i treść

Tylko w niewielu przypadkach możliwe jest oddanie treści i formy tekstu wyjściowego w ten sam sposób także w języku docelowym. Zmusza to tłumacza do podjęcia decyzji, na który z tych elementów kładzie większy nacisk.

Reiß i Vermeer wyróżniają w przekładach wierność na poziomie słowa, treści lub oddziaływania, a w konkluzji dochodzą do wniosku, że staranne uwzględnienie jednego aspektu odbywa się kosztem pozostałych (Reiß, Vermeer 1991, 35nn). Z kolei Nida i Taber uważają, że w przypadku tłumaczenia Biblii elementem, który musi być bezwzględnie zachowany, jest treść (Nida, Taber 1969, 5). Wychodzą oni z założenia, że język ma przede wszystkim wymiar komunikacyjny, jest instrumentem do przekazywania komunikatów. Z tego wynika, że język i jego formy są środkami do osiągnięcia celu, a nie celem samym w sobie. To, o co chodzi w komunikacie, jest treścią, którą autor komunikatu chce przekazać. Natomiast forma to zewnętrzny kształt, który przyjmuje komunikat, by przejść od umysłu autora do umysłu odbiorcy (Nida, Taber 1969, 112). W przekładzie zmiany w formie mogą się ograniczyć do drobnych dostosowań na poziomie leksyki lub obejmować głębokie przekształcenia całego fragmentu.

3.1.1. Wierność wobec formy a przekształcenie na poziomie słowa

Luter kładł nacisk na to, aby znaleźć w języku niemieckim trafne i zrozumiałe odpowiedniki pojęć z tekstów w językach oryginalnych. Gdy szukał na przykład niemieckiego określenia dla części barana, udał się

z prośbą o wyjaśnienia do rzeźnika (Besch 2001, 91). W innych przypadkach natomiast w celu stworzenia sensownego dla czytelnika tekstu docelowego konieczne okazało się odstępstwo od dosłowności. Przykładem tego może być, jak podaje W. Besch (2001, 77n), Obj 14,14-20: tekst biblijny opisuje sąd ostateczny za pomocą obrazu żniw i winobrania. Zarówno w tekście greckim, jak i łacińskim do zbioru w obu przypadkach użyto narzędzie, które na język niemiecki tłumaczy się *Sichel* (sierp). W pierwszym wydaniu Nowego Testamentu z 1522 roku Luter trzymał się jeszcze tekstu wyjściowego, tłumacząc dane słowo w całym tym fragmencie słowem *Sichel*. Ponieważ jednak dla ludzi związanych z uprawą winorośli opis winobrania za pomocą sierpa brzmiał co najmniej osobliwie, Luter zrezygnował tu z formalnej zgodności na rzecz poprawności merytorycznej: zboża żnie się sierpem, grona natomiast zbiera się za pomocą *Hippe*. Gdy się okazało, że słowo *Hippe* znane było tylko w niektórych rejonach Niemiec, w kolejnych wydaniach Biblii zostało ono wyjaśniane w załączonych rejestrach lub przypisach. Począwszy od rewizji z 1956 roku, w Biblii Lutera zamiast *Hippe* pojawia się słowo *Winzermesser* (typ noża używanego do prac w winnicy). Przegląd różnych niemieckojęzycznych przekładów Biblii pokazuje, że takie rozróżnienie narzędzi ma miejsce jedynie w tłumaczeniu Lutera oraz w *Neue Genfer Übersetzung*, a w pozostałych (*GNB; Elberfelder Bibel; Hoffnung für alle. Die Bibel; Die Bibel: Schlachter Version 2000; Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift; Neues Leben. Die Bibel; Neue evangelistische Übersetzung: Bibel heute; das buch. Neues Testament*) użyto w całym fragmencie *Sichel*.

Do takich „odstępstw” od tekstu wyjściowego Luter dopuszczał się jedynie w przypadkach, które dotyczyły spraw dnia codziennego. W przypadku pojęć istotnych teologicznie jego przekład jest w dużej mierze zgodny pojęciowo, nawet wtedy, kiedy to jest sprzeczne z użyciem w języku niemieckim. Jako przykład można tu wymienić greckie słowo *sa,rx*, które Luter niezależnie od kontekstu tłumaczy jako *Fleisch* (ciało)³.

³ W języku niemieckim główne znaczenie tego słowa to *mięso*.

Ze względu na rosnącą liczbę ludzi, którym taki „język kościelny” jest obcy, przekłady takie jak GNB zawierają sformułowania oddające treść w różny sposób w zależności od danego kontekstu. Poniższe zestawienie prezentuje przykłady z tłumaczenia Lutera oraz z GNB. Wyrażenia zawierające pojęcie sa,rx wyróżniono tłustym drukiem.

	Luter (<i>Die Heilige Schrift nach der Übersetzung Martin Luthers 1984</i>)	GNB
Dz 2,17a	Und es soll geschehen in den letzten Tagen, spricht Gott, da will ich ausgießen von meinem Geist auf alles Fleisch ;	Wenn die letzte Zeit anbricht, sagt Gott, dann giesse ich über alle Menschen meinen Geist aus.
2 Kor 6,16a	Darum kennen wir von nun an niemanden mehr nach dem Fleisch ;	Darum beurteile ich von jetzt an niemand mehr nach menschlichen Maßstäben .
2 Kor 10,3	Denn obwohl wir im Fleisch leben , kämpfen wir doch nicht auf fleischliche Weise .	Ich bin zwar nur ein Mensch , aber ich kämpfe nicht nach Menschenart .
Ga 2,20b	Denn was ich jetzt lebe im Fleisch ,	Das Leben, das ich jetzt noch in diesem vergänglichem Körper lebe,
Ga 3,3b	Im Geist habt ihr angefangen, wollt ihr's denn nun im Fleisch vollenden?	Was der Geist Gottes in euch angefangen hat, das wollt ihr jetzt aus eigener Kraft zu Ende führen?
Rz 8, 3+4	Denn was dem Gesetz unmöglich war, weil es durch das Fleisch geschwächt war, das tat Gott: Er sandte seinen Sohn in der Gestalt des sündigen Fleisches und um der Sünde willen und verdamnte die Sünde im Fleisch , damit die Gerechtigkeit, vom Gesetz gefordert, in uns erfüllt würde, die wir nun nicht nach dem Fleisch leben , sondern nach dem Geist.	Das Gesetz konnte uns Menschen kein Leben bringen, weil es gegen unsere selbstsüchtige Natur nicht ankam. Deshalb sandte Gott seinen Sohn in der leiblichen Gestalt von uns selbstsüchtigen , der Sünde verfallenen Menschen und ließ ihn sterben als Opfer für die Sündenschuld. So machte er der Sünde den Prozess eben dort, wo sie ihre Macht entfaltet hatte: in der menschlichen Natur . Als Folge davon kann jetzt die Forderung des Gesetzes von uns erfüllt werden, so gewiss unser Leben nicht mehr von unserer selbstsüchtigen Natur bestimmt wird , sondern vom Geist Gottes.

Opisowe sformułowania zawarte w *GNB* dają wyobrażenie o szerokim zakresie znaczeniowym tego greckiego słowa. W zależności od kontekstu może ono oznaczać ludzi, całą ludzkość czy ludzkie cechy, tak jak samolubstwo, słabość, przemijalność, a nawet cechy ludzkiego świata. Jedynie w fragmencie z Listu do Rzymian, zawierającym kilka wyjaśniających uzupełnień, w *GNB* w przypisach znajdują się informacje o dosłownym tłumaczeniu. W *Stuttgarter Erklärungsibibel* komentarze umieszczone po poszczególnych wersach wyjaśniają, jakie znaczenie ma *Fleisch* w danym miejscu.

3.1.2. Wierność wobec formy a przekształcenie na poziomie zdania

Każdy język ma swój własny sposób budowania zdań. Dotyczy to nie tylko szyku wyrazów, lecz także form gramatycznych czy długości zdania. Powołując się na badania empiryczne, Lingen podaje, że w przypadku języka niemieckiego zrozumiałość tekstu maleje, gdy zdanie składa się z więcej niż 13 słów (Lingen 2004, 296). Tradycyjne przekłady Biblii najczęściej przyjmują strukturę zdania wyjściowego (z wydań tekstów Starego i Nowego Testamentu). Można to zademonstrować na przykładzie Ef 1,3-14. Nida i Taber uważają, że tekst ten ze względu na budowę jest jednym z najbardziej złożonych w Nowym Testamencie (Nida, Taber 1969, 162). W wydaniach tekstu greckiego fragment ten jest jednym złożonym zdaniem, a Luter, tłumacząc go na język niemiecki, nie zmienił jego struktury. Rezultatem było zdanie liczące 248 słów (według zrewidowanej Biblii Lutera z 1912 roku). W rewizji z 1984 roku (*Die Heilige Schrift nach der Übersetzung Martin Luthers* 1984) ten twór językowy podzielony jest na sześć, a w *GNB* nawet na 18 zdań. Ponadto w *GNB* zastosowano także środki graficzne, które pomagają rozgraniczyć pojedyncze myśli. Również na innych przykładach Nida i Taber pokazują, że w takich przypadkach „sumienność wobec tekstu w języku wyjściowym” może się wyrażać właśnie poprzez przekształcenie struktury zewnętrznej (Nida, Taber 1969, 8).

3.1.3. Wierność wobec formy a przekształcenie na poziomie tekstu

Gdy celem tłumaczenia jest przekazanie przesłania, forma musi ustąpić na rzecz treści. Dlatego teksty, w których treść i forma stanowią jedność, jak na przykład liryka, sprawiają tłumaczom szczególne trudności. Nida i Taber są świadomi pojawiających się problemów i podkreślają, że styl co prawda jest drugorzędny, jednak nie jest bez znaczenia (Nida, Taber 1969, 12). Dlatego każdy gatunek tekstu należy tłumaczyć w odpowiedni dla niego sposób. Autorzy ci zwracają ponadto uwagę na to, że języki nie różnią się tylko tym, jak ukształtowane są proza i poezja, lecz także tym, jakie zadania spełniają te podstawowe formy (Nida, Taber 1969, 140). W kulturze staroizraelskiej forma poetycka zdaje się tak mocno dominować, że w Biblii Hebrajskiej słowa prorockie uformowane są metrycznie. Zarówno Luter, jak i tłumacze *GNB* zrezygnowali z metrycznego przekładu słów prorockich, ponieważ nadałoby to wypowiedziom proroków w odczuciu europejskich odbiorców subiektywny charakter, co byłoby z pewnością sprzeczne z intencją przesłania prorockiego (por. *GNB*, 346 {posłowie}). Z powodu formalnej zgodności rezultat nie byłby wierny ani sensowi, ani oddziaływaniu.

3.2. Różnice kulturowe

Komunikacja międzyludzka osadzona jest w uwarunkowaniach kulturowych. Teksty, które zawsze są produkowane w określonych ramach kulturowych, służą określonemu celowi i mają określonego odbiorcę. Nie inaczej jest w przypadku Biblii. Dlatego dzisiejszemu czytelnikowi, któremu nieznane są okoliczności powstania tekstów biblijnych, muszą się one jawić jako obce. Trudno jest zrekonstruować to, jaki cel przyświecał autorowi, kim byli pierwotni odbiorcy i w jakich warunkach żyli zarówno oni, jak i sam autor tekstu. Reiß i Vermeer zwracają uwagę na zależność produkcji tekstu od okoliczności historyczno-społeczno-kulturowych, „na które składają się pierwotne i aktualne uwarunkowania kulturowe oraz wewnętrzne i społeczne uwarunkowania partnerów

w komunikacji oraz ich relacji między sobą” (Reiß, Vermeer 1991, 18). Ich częścią jest także producent tekstu i odbiorca. Czynniki kulturowe mają wpływ na to, jakie treści są podejmowane i w jaki sposób są one ujmowane (Reiß, Vermeer 1991, 19). Przykładem tego może być ponownie metryczne ujęcie słów prorockich. Język jest również częścią kultury, tak że Reiß i Vermeer określają go jako „konwencjonalny środek komunikacji i myślenia danej kultury” (Reiß, Vermeer 1991, 26).

Język nie jest neutralny pod względem wartości, a słowa nie są jedynie neutralnymi reprezentantami elementów rzeczywistości pozajęzykowej. Nida i Taber cały rozdział poświęcają „znaczeniom współodczuwany”, które różnią się w zależności od kultury (Nida, Taber 1969, 98-105). Podobnie rzecz ma się z używanymi przenośniami słowami. Owe znaczenia obrazowe pochodzą z tradycji ludowej i były im przypisywane dość dowolnie. Dlatego też odnoszą się do konkretnej kultury i języka (Nida, Taber 1969, 95). Na przykład *serce* w wielu językach oznacza więcej niż tylko narząd. W języku niemieckim (i wielu innych językach europejskich) jest ono kojarzone z uczuciami, natomiast w języku hebrajskim jest miejscem podejmowania decyzji, siedzibą woli i rozumowania. Z tego wynika, jak podaje słownik w *Stuttgarter Erklärungs-bibel* (2005, 1897: Sacherklärungen, hasło: *Herz*), że w tekstach biblijnych *serce* oznacza raczej rozum. Emocje i sumienie są za to ulokowane w nerkach. Z tego powodu w nowszych rewizjach Biblii Lutera (począwszy od 1964 roku) hebrajskie słowo oznaczające *nerki* zostało w niektórych miejscach (np. Ps 16,7) przetłumaczone jako *serce*.

W praktyce tłumacz może posługiwać się różnymi środkami, aby przybliżyć odbiorcom tekst. Dla Reiß i Vermeera udanym przykładem wiernym oddziaływaniu jest tłumaczenie antycznej komedii Terencjusza „*Eunuch*” dokonane przez Thierfeldera. Nie tylko starał się on o to, aby oddać tekst wyjściowy w sposób jak najbardziej zrozumiały w języku docelowym, lecz dodał kilka wersetów, których nie ma w oryginale. Wersety te zawierają kulturowe informacje, które umożliwiają odbiorcom naszego czasu rozumienie dalszej akcji (Reiß, Vermeer 1991, 38n).

W przypadku tłumaczenia Biblii jako tekstu kanonicznego postępowanie takie mogłoby być trudne do zaakceptowania. Nida i Taber uważają, że w tekście może być dodane tylko to, „co językowo istnieje w bezpośrednim otoczeniu problematycznego miejsca” (Nida, Taber 1969, 117n). Uzupełnienie tekstu biblijnego o informacje wyjaśniające, lecz pozatekstowe, nie byłoby więc możliwe. Według cytowanych autorów wchodzi tu w rachubę jedynie „tłumaczenie słowa”, a nie „tłumaczenie kultury”. Adaptacja kulturowa to ich zdaniem zadanie dla kaznodziei i nauczycieli (Nida, Taber 1969, 141).

Uwarunkowane kulturowo są też imiona, mające najczęściej jakies znaczenie, które może nie być obojętne dla właściwego rozumienia danego fragmentu⁴. Gdy nazwy własne mają znaczenie, które są istotne dla rozumienia tekstu, stają się one w szczególny sposób problemem dla tłumacza. Tak jest w przypadku imion dzieci proroka Ozeasa. Pierwszy syn otrzymał imię Jezreel/Jizreel, co zdaje się nawiązywać do rzezi, która miała miejsce na równinie o tej nazwie (Oz 1,4, por. 2 Krl 10,11). Natomiast imię córki Ozeasa w tłumaczeniu Lutera brzmi „Lo-Ruhama” (Oz 1,6), co jest transliteracją hebrajskiego wyrażenia. W *Stuttgarter Erklärungs-bibel* w komentarzu po w. 7 umieszczone jest tłumaczenie „Kein-Erbarmen”. Tak samo postąpiono z imieniem najmłodszego syna. Luter zostawił „Lo-Ammi” (Oz 1,9), a *Stuttgarter Erklärungs-bibel* po w. 9 podaje „Nicht-mein-Volk”. W tych dwóch ostatnich przypadkach tłumacze GNB umieszczają w tekście tłumaczenie imiona, tak że w. 8-9 brzmi: „Als Gomer ihre Tochter >Kein Erbarmen< nicht mehr stillte, wurde sie zum dritten Mal schwanger und gebar einen Sohn. Der HERR sagte: »Gib ihm den Namen >Nicht mein Volk<! Denn ihr seid nicht mehr mein Volk und ich bin nicht mehr für euch da«”. Dla pierwotnych odbiorców imiona takie brzmiały zapewne równie osobliwie jak dla

⁴ W *Stuttgarter Erklärungs-bibel* 2005, 1912: „Sacherklärungen”, hasło: *Name (des HERRN)*, idzie się jeszcze dalej, postulując, że w tekście hebrajskim imię jest czymś więcej niż tylko słowem służącym do określania konkretnej osoby i zwracania się do niej, imię ma mówić nam coś o danej osobie.

czytelnika naszych czasów, tak że można tu mówić o wierności w oddziaływaniu. W Oz 2 ponownie znajdują się nawiązania do imion dzieci Ozeasza. Ponieważ tutaj aluzja dotycząca imienia Jezreel odnosi się nie tyle do miejsca geograficznego, ile do dosłownego znaczenia, tłumacze GNB wplekli owe znaczenie w tekst: „*Das wird ein großer Tag sein, wenn geschieht, was der Name Jesreel bedeutet: «Gott sät».*” (Oz 2,2c).

3.3. Odbiorcy

W zależności od tego, do której grupy odbiorców skierowany jest przekład i jakim celem ma on służyć, tłumacz powinien dobierać odpowiednie strategie translatorskie. Salevsky odróżnia przy tym cele misyjne i naukowe. Przekład do celów misyjnych stara się o wierność oddziaływaniu i zorientowany jest na tekst docelowy. Na pierwszy plan wysuwa się jego rozumienie przez współczesnego czytelnika. Jeśli natomiast chodzi o cele naukowe, tłumacz zorientowany jest na tekst wyjściowy i stara się o zachowanie wierności strukturalnej, gdyż w tym przypadku na pierwszym miejscu stoi poznanie tekstu jako takiego (Salevsky 2001, 119n).

4. Podsumowanie

Jak pokazały powyższe przykłady, decyzja translatorska ma wpływ na rezultat, przy czym nie chodzi o poprawność przekładu, tylko o przydatność dla konkretnej grupy czytelników. Biblia Lutra jako tłumaczenie w dużej mierze filologiczne jest zorientowana na tekst wyjściowy. Gdy Luter w określonych przypadkach odstąpił od wierności strukturalnej, usprawiedliwiał to postępowanie w swoich pismach o teorii tłumaczenia (przede wszystkim *Sendbrief vom Dolmetschen* z 1530 roku). Podobnie w rewizjach starano się zachować charakterystyczny język Lutra, zmieniając tylko pojedyncze, niezrozumiałe współcześnie słowa oraz dzieląc na krótsze zbyt długie zdania złożone. Mimo że Biblia Lutra uchodzi za stosunkowo trudny przekład, wielu czytelników ceni ją za piękny język. Nie bez znaczenia jest też wymiar duszpasterski, gdyż szczególnie

osoby starszego pokolenia z tekstem Biblii Lutra (np. Ps 23, Łk 2) wiążą wspomnienia z dzieciństwa.

Przekład *GNB* dzięki nakierowaniu na komunikatywność tekstu jest bardziej przystępny, co oczywiście wymagało szeregu zmian w stosunku formy i leksyki tekstu. *GNB* została stworzona dla „początkujących” czytelników Biblii, tak aby szata językowa nie zasłaniała im treści.

Przy ocenie przekładu należy też brać pod uwagę dodatki zawierające informacje o sytuacji pierwotnych odbiorców ksiąg biblijnych, które pomagają współczesnym odbiorcom czytać Biblię z uwzględnieniem tej odległej dla nas rzeczywistości. Wnikliwością wyróżniają się bardzo pomocne komentarze w *Stuttgarter Erklärungsbibel*, które dążą do umieszczenia danego fragmentu w szerszym horyzoncie i chronią przed wyrwaniem wersetów z kontekstu.

Żadne tłumaczenie nie jest (i nie może być) doskonałe. Korzystanie z przekładów różnych typów umożliwia czytelnikom, w szczególności nie znającym biblijnego języka hebrajskiego (i aramejskiego) oraz greckiego, lepsze poznanie przekazu biblijnego i dostrzeżenie wielu możliwości interpretacyjnych. Także fakt, że zarówno *Stuttgarter Erklärungsbibel*, jak i *GNB* są wydane przez to same wydawnictwo (Deutsche Bibelgesellschaft), świadczy o tym, że różne rodzaje przekładów nie konkurują ze sobą, tylko się uzupełniają. Godne uwagi jest też to, że *GNB* jest przekładem ekumenicznym (wydanym równoległe też przez Verlag Katholisches Bibelwerk). Także w Polsce nadzieja wyrażana przez Wantułę (1969, 153) na wspólny przekład Nowego Testamentu stała się już rzeczywistością (prace nad Starym Testamentem trwają) (*Biblia ekumeniczna* 2016), co dowodzi, że Słowo Boże nie musi dzielić, tylko może łączyć chrześcijan różnych wyznań.

Bibliografia

I. Wydania Biblii w języku niemieckim

das buch. Neues Testament. 2009. übersetzt von Roland Werner. Witten: SCM R. Brockhaus.

- Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift des Alten und Neuen Testaments nach der deutschen Übersetzung Martin Luthers, Textfassung 1912.* 1985. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Die Bibel: Schlachter Version* 2000. Genf/Zürich: Genfer Bibelgesellschaft.
- Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift.* 1980. Stuttgart: Katholische Bibelanstalt.
- Elberfelder Bibel.* 2008. 26. verbesserte Auflage. Witten: SCM R. Brockhaus.
- [GNB] *Kompass Bibel – Gute Nachricht Bibel mit farbigem Bild- und Informationsteil. Gute Nachricht Bibel. Altes und Neues Testament. Mit den Spätschrift des Alten Testaments (Deuterokanonische Schriften/Apokryphen).* 2002. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Hoffnung für alle. Die Bibel.* 2005. 3. Auflage der revidierten Fassung, Basel: Brunnen Verlag.
- Neue evangelistische Übersetzung: Bibel heute.* 2010. übersetzt von Karl-Heinz Vanheiden, Dillenburg: Christliche Verlagsgesellschaft. (Dostęp 2016.03.23. <http://kh-vanheiden.de>)
- Neue Genfer Übersetzung: Neues Testament und Psalmen.* 2011. Genf/Zürich: Genfer Bibelgesellschaft.
- Neues Leben. Die Bibel.* 2006. Witten: SCM R. Brockhaus.
- Stuttgarter Erklärungsbibel mit Apokryphen. Die Heilige Schrift nach der Übersetzung Martin Luthers mit Einführungen und Erklärungen.* 2005. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.

II. Literatura

- Albrecht, Jörn. 1998. *Literarische Übersetzung: Geschichte. Theorie. Kulturelle Wirkung.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Albrecht, Jörn. 2005. *Übersetzung und Linguistik: Grundlagen der Übersetzungsforschung II* (Narr Studienbücher). Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Besch, Werner. 2001. „Bibelübersetzung im 16. Jahrhundert ohne

- kodifizierte Schriftsprache? Sprachregionalität in Deutschland als zusätzliches Übersetzungsproblem Luthers". W *Bibelübersetzung heute: Geschichtliche Entwicklungen und aktuelle Herausforderungen*. Stuttgarter Symposium 2000 (Arbeiten zur Geschichte und Wirkung der Bibel 2). Red. Walter Groß, 73-93. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Biblia ekumeniczna*. 2001. Warszawa: Towarzystwo Biblijne w Polsce. Dostęp 2016.04.14. <http://tb.org.pl/biblia/przeklady-na-jezyk-polski/>.
- „Global Scripture Access.” 2016. Dostęp 2016.03.14. <https://www.unit-edbiblesocieties.org/translation/global-scripture-access/>.
- Haug, Hellmut. 1999. *Deutsche Bibelübersetzungen: Das gegenwärtige Angebot – Information und Bewertung* (Wissenswertes zur Bibel 10). Wyd. 3. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Lingen, Helmut. 2004. *Deutsch für den Beruf*. Köln: Lingen-Verlag.
- Lipiński, Krzysztof. 2004. *Vademecum tłumacza*. Kraków: Wydawnictwo IDEA.
- Luther, Martin. 2011. *Okólnik o tłumaczeniu*. Tłum. Agnieszka Hnidiuk i Ewa Wantuch, konsultacja filologiczna przekładu Marzena Górecka (tyt. oryg. *Sendbrief vom Dolmetschen*. 1530). *Roczniki Humanistyczne* 59 (5): 209-224. Dostęp 15.03.2016, http://www.kul.pl/files/224/teksty/13-RH2011z5_Luter_A4.pdf.
- Nida, Eugene A. 1964. *Toward a Science of Translating; With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: E. J. Brill. Cytowane za Werner Koller. 2004. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*, wyd. 7. poprawione. Wiebelsheim: Quelle & Meyer.
- Nida, Eugene A., i Charles R. Taber. 1969. *Theorie und Praxis des Übersetzens unter besonderer Berücksichtigung der Bibelübersetzung*. Tłum. i opracowanie R. Kassühlke, J.A. Loewen (tyt. oryg. *The Theory and Practice of Translation*). BMW: Weltbund der Bibelgesellschaften.

- Piela, Marek. 2003. *Grzech dosłowności we współczesnych polskich przekładach Starego Testamentu*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Reiß, Katharina, i Hans J. Vermeer. 1991. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie* (Linguistische Arbeiten 147). Wyd. 2. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Salevsky, Heidemarie. 2001. „Übersetzungstyp, Übersetzungstheorie und Bewertung von Bibelübersetzungen: Ein Beitrag aus übersetzungstheoretischer Sicht”. W *Bibelübersetzung heute: Geschichtliche Entwicklungen und aktuelle Herausforderungen. Stuttgarter Symposium 2000* (Arbeiten zur Geschichte und Wirkung der Bibel 2). Red. Walter Groß, 119-150. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Wantuła, Andrzej. 1969. „Uwagi o Biblii Tysiąclecia.” *Rocznik Teologiczny* 11 (2): 125-160.